

Grappige vreemdelingen: lachen met ‘de barbaren’ in de Late Oudheid

Gerd Van De Kauter

Humor is van alle tijden. Zo is er ook humor terug te vinden in overgeleverde bronnen uit de Middeleeuwen of de Late Oudheid. In het onderstaande artikel gaat het specifiek over humor in de relatie tussen ‘de beschaafde mens’ en ‘de barbaren’. Deze humor gaat gepaard met enorme overdrijvingen van de gangbare stereotypen en ook een zekere ongerijmdheid staat centraal. Er werd in grote mate gebruik gemaakt van ironie, sarcasme of rolomkering.

Het verschil in vrijheid werd als het grootste verschilpunt tussen de twee categorieën beschouwd. De ‘beschaafde mens’ was vrij, ‘de barbaar’ niet, zowel in een ruimtelijke als in een chronologische dimensie. De ruimtelijke dimensie was aanwezig om biologische en geografische redenen: ten eerste waren barbaren niet in staat om te leven volgens een wetgeving waardoor een ware regering onmogelijk was en op die manier dus ook vrijheid. ‘De barbaren’ zouden ook op een slechte afstand van de zon leven terwijl de ‘beschaafde Romeinen’ op een goede afstand van de zon leefden. De Germaanse ‘barbaren’ leefden volgens de Romeinen teveel naar het noorden waardoor het bloed in hun lijf naar beneden zakte en ze zeer groot maar ook zeer dom werden. De Moorse ‘barbaren’ leefden te dicht bij de zon waardoor hun bloed hen naar het hoofd steeg zodat ze tegelijk sluw maar laf waren. Daarnaast waren ‘de barbaren’ slaaf van hun passies en gaven ze steeds toe aan hun lusten en emoties. Dit alles maakte hen onvrij in de ogen van de ‘beschaafde’ Romein. De chronologische dimensie van het verschil in vrijheid is te vinden in het feit dat de Romeinen ‘het barbaarse stadium’ reeds lang achter zich hadden gelaten, en zij juist vrij waren door het feit dat ze recht en wetgeving hadden ontdekt. Dit was iets dat ‘de barbaren’ niet hadden, wat hen dus onvrij maakte.

Dit zijn natuurlijk de gangbare stereotypen van die tijd. Andere stereotypen over de barbaren zijn hun roekeloosheid, onbedachtzame moed,

wreedheid en lak aan discipline. Ze zouden ook niet bekwaam genoeg zijn voor de meer technologische vormen oorlogvoering en ze vluchtten gauw bij felle weerstand. Deze stereotypen vormen de basis voor de humor die historische auteurs in hun werken vatten door gebruik te maken van talloze technieken om een lach op te wekken.

Om dit te illustreren volgt het verhaal van Gelimer, de koning van de Vandalen, geschreven door Procopius in boek vier van zijn *Secret History, Oorlogen*, geschreven omstreeks 550 en na zijn dood gepubliceerd. De ervaringen uit dit verhaal deed hij op tijdens een expeditie van Belisarius tegen de Vandalen van 533 tot 534. Het verhaal gaat over koning Gelimer die op de vlucht moest slaan voor de Romeinen en uiteindelijk bescherming vond bij de Moren op de berg Papua. In deze versterking moesten de Vandalen en de Moren zij aan zij het beleg van de Romeinen onder Pharas doorstaan. De gangbare overtuiging was dat de Moren sterk waren en de Vandalen enorm op hun luxe gesteld waren. Laatstgenoemden zouden zich met plezier te goed doen aan baden, luxeproducten en lekker eten en konden grote appreciatie opbrengen voor theater, dans en muziek. In het verhaal werden deze kenmerken fel overdreven, waarschijnlijk om een groot contrast met de Moren te construeren. Meer waarschijnlijk is dat de Vandalen gewoon graag genoten van Romeinse luxe zonder er noodzakelijk constant in te moeten baden. In het verdere verloop van het verhaal bouwt Procopius geleidelijk de spanning op en creëert hij bepaalde verwachtingen door te vertellen dat de Vandalen erg te lijden hadden onder het beleg. De lezer denkt dat het hier gaat om honger of ziekte maar er wordt onthuld dat de Vandalen zo aan de luxe gewend zijn dat een beleg voor hen ondragelijk was geworden. Dit was grappig voor de Romeinen aangezien de Vandaalse 'barbaren' nog steeds barbaren waren en men dit van deze categorie niet verwachtte. Het kon ook als een satire beschouwd worden voor de Romeinen zelf, die zich waarschijnlijk vaak in dezelfde situatie bevonden. Het contrast werd nog versterkt door de geharde Moren uit het verhaal. Verder in het verhaal schreef de Romeinse aanvoerder Pharas een bericht naar Gelimer dat hij beter af is als slaaf onder de Romeinen, dan als koning bij de Moren. Hier werd dus gelachen met het concept vrijheid en werd er opnieuw gespeeld met het verschil tussen barbaren en Romeinen, tussen vrijheid en slavernij. Dit wist Gelimer echter niet te overtuigen en er werd weer overgeschakeld op ironie. Gelimer schreef een bericht

terug en vroeg daarin om een brood, een spons en een lier. Op de vraag waarom hij dit verzoek deed, werd geantwoord dat hij nog geen brood van enige kwaliteit had gezien gedurende het beleg, hij de spons nodig had voor het verzorgen van zijn ontstoken oog, en de lier om de ode die hij over zijn ongeluk gecomponeerd had te kunnen spelen. De ironie hier zit in het feit dat 'een barbaar' zich als 'een beschaafde Romein' probeert te gedragen. Het uiteindelijk punt was dat 'de barbaren' zo geromaniseerd waren dat ze geen militaire moeilijkheden meer konden verduren. Dit kon echter ook een satire op de Romeinen zijn, hoewel het meer waarschijnlijk kritiek is op de barbaren die zich belachelijk maakten door zich als Romeinen te willen gedragen.

Naast dit verhaal bestaan er nog vele andere waarbij de verschillende technieken van ironie, inversie en sarcasme gebruikt werden. Door een 'barbaar' in de positie van een Romein te stellen (en vice versa) kon men een komisch effect bereiken, meestal omdat dit beeld niet voldeed aan de verwachtingen en de gangbare stereotypen.

Deze verhalen waren waarschijnlijk nooit bedoeld om hilarische buien op te wekken, maar eerder om als komisch ervaren te worden door een publiek dat de gangbare stereotypen kende. Toch vertroebelde deze humor de mentale scheidingslijn tussen 'barbaars' en 'beschaafd' niet, maar versterkte het de scheiding eerder door de nadruk op verschil. Na verloop van tijd werd het steeds meer een wapen om de verschillen te benadrukken en ontstond het vaak uit onzekerheid in een veranderende wereld. De Gallische Romeinen zagen het Rijk rond zich ineensstorten, en waar de politieke eenheid verdween werden aspecten van de Romeinse identiteit benadrukt. Er is echter ook een nadeel aan het gebruik van humor in bronnen verbonden. Historici kunnen soms moeilijk het onderscheid tussen fictie en realiteit maken, en de stereotypen worden dan als de volle waarheid beschouwd. De grote overdrijvingen zijn dus niet helemaal historisch correct met het oog op de identiteit van het subject maar kan wel zeer veel zeggen over de blik van de waarnemer. Historici moeten dus steeds grondig bestuderen in welke context het verhaal ontstaan is en wat de desbetreffende auteur met het verhaal wilde bereiken. Zo kan men vermijden dat een grappig bedoeld verhaal serieus wordt genomen.